

ADABIYOTSHUNOSLIKDA IJODKOR SHAXS VA BADIY KONSEPSIYA MASALASI

*Babayeva Sevara, Guliston davlat universiteti katta o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

THE ISSUE OF THE CREATIVE PERSON AND THE ARTISTIC CONCEPT IN LITERARY STUDIES

*Babaeva Sevara, Senior Lecturer, Gulistan State University,
Doctor of Philosophy in Philology (PhD)*

ПРОБЛЕМА ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КОНЦЕПЦИИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

*Бабаева Севара, старший преподаватель Гулистанского
государственного университета, доктор философии по
филологическим наукам (PhD)*

<https://orcid.org/0009000505973156>

e-mail:

abrorbabaev01@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunoslikdagi muhim masalalardan biri ijodkor shaxs hamda badiiy tafakkur kabi nazariy tushunchalar tadqiqi haqida so'z boradi. Shu bilan bir qatorda, badiiy konsepsiya masalasi tahliliga ham alohida to'xtalib o'tilgan. Ushbu nazariy masalalar jahon hamda o'zbek adabiyotshunosligidagi olimlar, faylasuflar hamda ijodkorlar qarashlaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: ijodkor, ijodkor shaxs, badiiy konsepsiya, badiiy tafakkur, ijodiy ong, shaxsiy "men", poeziya, san'at, adabiyot.

Abstract: This article discusses the study of such important issues in literary studies as the creative person and theoretical concepts such as artistic thought. Along with this, special attention is paid to the analysis of the issue of the artistic concept. These theoretical issues are discussed using the views of scholars, philosophers and artists in world and Uzbek literary studies.

Keywords: creator, creative person, artistic concept, artistic thought, creative consciousness, personal "I", poetry, art, literature.

Аннотация: В статье рассматривается один из важных вопросов литературоведения — изучение таких теоретических понятий, как творческая личность и художественная мысль. Кроме того, особое внимание уделяется анализу проблемы художественной концепции. Эти теоретические вопросы основаны на взглядах ученых, философов, творческих деятелей мирового и узбекского литературоведения.

Ключевые слова: творец, творческая личность, художественная концепция, художественное мышление, творческое сознание, личностное "Я", поэзия, искусство, литература.

KIRISH. Ijodkor shaxs doimo o'zligini anglashga va shu bilan birgalikda, o'zi yashab turgan olam, u mansub bo'lgan jamiyat va hayotdan ma'ni izlashga, inson umrining mohiyatini tushunishga urinadi. Bu esa muttasil davom etuvchi jarayon, negaki ijodkor bu rivojlanishning intihosiga yetar ekan, uning ijodiy yaratuvchanligi ham o'z nihoyasiga yetadi. San'at — bu inson ongi va

tasavvuri tomonidan yaratilgan eng muhim qadriyatlardan biridir. Jamiyat taraqqiyoti darajasini belgilovchi omillar orasida san'at va san'atkorning o'rni hamisha alohida salmoqli bo'lib kelgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. "San'at hissiyot va tafakkurning estetik o'lchovidir. Bu inson qalbiga naqsh solgan go'zalliklarning butunligidir. San'atdan,

san'atkorlardan mahrum xalqning sog'lom o'tmishi ham, kelajagi ham bo'lishi mumkin emas. Shuning uchun ham san'at barcha davrlar va qalblarning umumiy maxrajidan joy oladi"¹. Demak, san'atning sehrli kuchi ijtimoiy hayotni mazmunli qiladigan, dunyoning qayerida bo'lmasin, unga rang va hayajon qo'shadigan yagona hodisadir. San'atning barcha sohaları, u xoh tasviriy, xoh so'z san'ati bo'lishidan qat'iy nazar, insoniyat ruhiyatining nozik qatlamlariga o'z ta'sirini o'tkazib boraveradi. Shuning uchun ham barcha davrlarda ijod va ijodkor dunyoqarashi kabi tushunchalar o'zining muhim ahamiyatiga ega bo'lgan. Belinskiy badiiy adabiyotga san'at turi sifatida yondashar ekan, uning qolgan barcha san'at sohalaridan yuqorida turishini aytib o'tgan. U poeziya erkin inson so'zida ifodalanishi, so'z esa – ham tovush, ham kartina, ham aniq va ravshan aytilgan tasavvuri ekanligini, ayni shu sababdan poeziya (badiiy adabiyot) boshqa san'at turlarining barcha elementlarini qamrab olishi va ularning har biridan unumli foydalanishini ta'kidlaydi.

NATIJALAR. Dunyoga mashhur faylasuf Artur Shopengauer o'z asarlarida ijod va ijodkor dunyoqarashi haqida inson erkini belgilaydigan ma'nisiz va uzun hayotga mazmun bag'ishlaydigan, hayot sahrosidagi yolg'izgina buloq – bu estetik zavq, ya'ni ijodkorlik deb hisoblaydi. Inson ijod qilish va yaratish orqali dunyoning tushkunligini ham, ma'nisizligini ham yengib o'tadi, uni o'z erkiga bo'ysundiradi, uni o'zi yaratishga kirishadi, shu orqali o'zligini va dunyoni yaratadi. Tasavvurdagi dunyo bu ijodiy dunyodir. Demak, ijodkor shaxs butun dunyoni o'zining ratsional va irratsional tasavvurlariga bo'ysundirib, yangi bir olamni, o'z botinidagi individual borliqni obrazlar va majozlar vositasida asarlarida akslantiradi. Faylasufning fikriga ko'ra, ijodkor insonning botinida ilohiy mag'iz bo'ladi va aynan mana shu narsa insonni butun olam va undagi yaratilqlar bilan bog'lab turadi. Shuningdek, Shopengauer o'zidan boshqa hech narsa mavjud emasligi, borliq va undagi narsalar faqat uning tasavvuri va irodasi tufayli mavjudligini o'z nazariyalarida ta'kidlab o'tadi. Ya'ni, olamni anglash, avvalo, insonni, uning botinini anglashdan boshlanadi, agar inson ruhiyatidagi murakkabliklar

chuqur o'rganilmas ekan, olamni anglash jarayoni hech qachon mukammallikka erishmaydi.

MUHOKAMA: Psixoanalitika fanining asoschilari Zigmund Freyd va Karl Yung nazariyalariga ko'ra, inson botinining asosini aql inobatga olmagan, chetga surgan, ong ostida saqlanib qolgan turli fikrlar, kechinmalar, iztiroblar, tasavvurlar, axborotlar, mayllar tashkil etadi. Voqelikni obrazlar shaklida qabul qilish – Yung nazarida psixik-ruhiy qabul qilishdir. Shuning uchun ham ijod – bu ong osti kechinmalarining o'zini namoyon qilishidir. Ya'ni, ijodkor yangi asarini yaratish jarayonida har qanday obrazni tasvirlamasin, uning tag zahirida muallifning o'z qiyofasi, iztiroblari, kechinmalari aks etadi. Zigmund Freydning fikriga ko'ra, o'zini baxtli hisoblagan emas, balki o'z hayotidan qoniqmagan inson badiiy ijod bilan shug'ullanadi, go'yoki yaratayotgan asarlari orqali ruhiyatidagi bo'shliqlarni to'ldiradi, o'zi erishmagan ma'naviy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradi. Polyak adabiyotining mashhur namoyandalaridan biri Yan Parandovskiy ham yuqoridagi fikrlarga mushtarak tarzda ilhom va ijod jarayoni to'g'risida o'zining "So'z kimyosi" nomli asarida quyidagi so'zlarni aytadi: "U ko'proq emotsional xarakterda bo'ladi. Qayg'u, g'amdan tez quvonch, shodlikka o'tish yoki, aksincha, sezgi organlariga ta'sir etish (yorug'lik, rang, ovoz, tovush, hid va hokazo) bizni o'ziga xos hayajonga soladi va qattiq ta'sirlanish, ekzaltatsiya (kuchli hayajon), chuqur qayg'u, alam yoki qattiq og'riq, ichki osoyishtalik yoki shod-xurramlik paytida fikrimizning yashirin, sir tutilgan ish samarasi ong sirtiga chiqadi"². Ya'ni bu holat yozuvchida uzoq vaqt davomida sodir bo'ladi. Uning tafakkuriga o'mashib olgan kuchsiz bir murtak oylar, yillar davomida yetiladi. Ijodkorning miyasi va ko'nglida sodir bo'layotgan evrilishlardan oziqlanib, o'sib boradi. Va qachondir, kutilmagan bir vaqtda, u birdaniga yashovchan obraz qiyofasida o'zini namoyon etadi³. Bu borada adabiyotshunos olim H.Umurov shunday fikrlarni keltirib o'tadi: "Har birimizda butun odamzod shu vaqtgacha boshidan kechirgan insoniy xususiyatlarning kurtagi yashirin tarzda mavjud. Ular har bir qalbning chuqurida yota beradi. Lekin, ulardan birortasini uyg'otish zarurati

¹ Sanatuzerinedushunceler <https://www.hurriyet.com.tr/sanat-uzerine-dusunceler-227189>

² Parandovskiy Y. So'z kimyosi. – T.: Yangi asr avlodi, 2022. – B. 145-146.

³ O'sha manba. – B. 146.

tug'lsa, shunga tashqi talab, ehtiyoj bo'lsa, tasavvurimizda jonlanishi mumkin"⁴. Demak, ijodkorning negizi uning botinidagi ko'zga ko'rinmas bir kurtak bo'lsa, uning yuzaga chiqishi, o'sib-unishi uchun ma'lum bir ehtiyoj, talab bo'lmog'i darkor. Adib Yuxan Borgen esa "yozuvchi bo'lmoq qalbingni odamlarga ishonib ochib bermoqdir... muallif qalbining eng teran puchmoqlarida ardoqlab yurgan boyligini sizga ishonib ochib beradi"⁵, deydi. Ya'ni yozuvchi boshqa insonlar singari o'zining inja tuyg'ulari, ardoqli xayollarini o'zgalardan berkitmaydi. U har qancha urinmasin, har bir asarida o'zining qaysidir botiniy qirrasini namoyon etib boraveradi. Ijod jarayoni esa bevosita xayolot va tasavvur bilan bog'liq jarayon. Xayolot insonning hayoti davomida to'plagan axborot va sezimlari majmuasidir. "Xayolot tajribani ilib oladigan bir uskuna. U bizning fikrlarimizni kerakli tomonga yo'naltirib turadi..."⁶ Mana shu xayollar orqali inson ijod jarayonida turli mushohadalar yuritadi, dard chekadi, azoblanadi, sevinadi, rohatlanadi va h.k. O'zi uchun chin deb bilgan xayollardan badiiy to'qima yaratadi hamda bu to'qima unga hayotiy haqiqatdan ko'ra yaqinroq va ishonchliroq bo'lishi mumkin. Bu jarayonda ong ham bevosita ishtirok etadi. Insonning miya faoliyati va ong oqimi sohasi bo'yicha dunyoga mashhur tadqiqotlarni yaratgan kanadalik olim Jon Kexo o'zining "G'ayriixtiyoriy ong mo'jizalari" nomli asarida insonning ichki shuuri (ong osti) uning hayotidagi har bir jihatga ta'sir ko'rsatuvchi qudratli kuch ekanligi va u o'z egasining mohiyatini tashkil etishini ta'kidlab o'tadi: "Har bir narsa, aslida, energiyadir. Tafakkur jarayonida siz bu energiyaning ulkan hajmini tezkor, yengil va harakatchan shaklda – o'y-fikr shaklida qayta ishlaysiz"⁷. Bundan anglashiladiki, tafakkur jarayonida paydo bo'ladigan har qanday fikr o'zining botindan zohirga ko'chishini talab qiladi, ya'ni o'zining moddiy ekvivalentiga ega bo'lishni xohlaydi. Ushbu

ekvivalent dunyoga kelganidan keyin esa qanchalik ko'p energiya sarflangan bo'lmasin, undan-da yuqori kuchlanish paydo bo'ladi. Ayniqsa, bu holat ijodkor insonlarda kuchli tarzda namoyon bo'ladi.

Mashhur rus tadqiqotchisi Vigotskiy esa insonning olamni qabul qilish tarzini ikki turga bo'lib o'rganadi: "Birinchisi, hayotni boricha qabul qiluvchi va an'analarni davom ettiruvchi ijrochilar. Ikkinchisi, hayotni to'g'ridan-to'g'ri qabul qilmay, o'zgacha fikrlovchi, yangilanish tarafdorlaridir"⁸. Ushbu tasnifdan anglashiladiki, ijodkorlar ikkinchi turdagi toifaga, ya'ni atrofidagi sobit va o'zgarmas olamni boricha qabul qila olmasdan, uni o'z tasavvuridagi mukammallikda ko'rishni xohlaydigan, har bir mayda detallargacha e'tibor berib, ularda turli majoz va obrazlarni ko'ra oladigan, yarata oladigan, hayotning mohiyatini, inson umrining mazmunini belgilab, aniqlashtirib, buni atrofidagilarga ham o'ziga xos yo'sinda tushuntirib bera oladigan insonlardir. "Ijodkor uchun yozish – tiriklik sharti, u tafakkurida shakllangan voqelik – modelini tasvirlash orqali o'z "men"ini ifoda qilishga intiladi. Yozuvchi inson qalbi va tafakkuri, estetik didini shakllantirish, his-tuyg'usiga ta'sir qilish faoliyatiga o'zini mas'ul deb biladi. Ijodkorning hayotiy formulasi: yozish, anglash, anglatish, ishontirish, strukturani shakllantirish, voqealar tizimini tashkillashtirish, fikrga chorlash, hisga ta'sir etish, turtki berishdan tarkib topadi"⁹. Demak, ijodkorlik tabiatiga singib ketgan inson uchun asar yaratish jarayoni ham bevosita tabiiy ravishda kechadi va yozish uning hayotiy formulasiga aylanadi. "Ijodkor shaxs, asosan, bilish motivatsiyasining dominantligi, tadqiqiy ijodiy faollik, subyektning yangilik topishga bo'lgan qobiliyati va muammolarni ijodiy idrok etishi, yechimni topishidagi o'ziga xoslikda ko'rinadi"¹⁰. Bundan tushunish mumkinki, ijodkor shaxs, birinchi navbatda, tadqiqotchi, yangilikka o'ch, mavjud muammolarni to'g'ri idrok etib, uning yechimi

⁴ Умуров Х. Адабиётшунослик назарияси. – Т.: А. Қодирий номидаги нашриёт, 2004. – Б. 64.

⁵ Борген Ю. Ёзувчи бўлмоқ нима дегани? /Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида (Озод Шарафиддинов таржималари). – Т., 2010. – Б. 363.

⁶ Борген Ю. Ёзувчи бўлмоқ нима дегани? /Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида (Озод Шарафиддинов таржималари). – Т., 2010. – Б. 363.

⁷ Kexo J. G'ayriixtiyoriy ong mo'jizalari. – Т.: DAVR PRESS, 2021. – Б. 14.

⁸ Выготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991. – С. 23,93.

⁹ Тўлаганова С. Ижодкор шахсияти ва бадий қаҳрамон муаммоси (Абдулла Қодирий ижоди мисолида). Филол. фан. д-ри (DSc) дисс. – Т., 2019. – Б. 19.

¹⁰ Муҳаммаджонова Г. Мустақиллик даври ўзбек насрида ижодкор инсон концепцияси. Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореф. – Фарғона, 2022. – Б. 18.

ustida bosh qotiradigan, tahlil qila biladigan inson bo'lmog'i darkor.

NATIJALAR. Shuningdek, badiiy asar yaratishning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri uning ijodkor ko'nglining, his-tuyg'ularining aksini ifodalashida ham ko'rinadi. Majburan yozilgan, yurakdan chiqmagan satrlar kitobxonlarning ham yuragini zabt eta olmaydi. Adabiyotshunos Damin To'rayev o'zining tadqiqotida yozuvchi mahoratining mukammallik kasb etishi uning o'zi yashayotgan davrda ijod ahli oldiga qo'yilgan vazifalarni yuksak darajada ado etib, badiiy haqiqat va inson ruhiyati tahlilidagi mas'uliyatni his qilgandagina o'z maqsadiga to'laqonli erishishi mumkinligini ta'kidlab o'tadi. "Tabiiy iste'dod yozuvchi shuhratini ona xalqi orasiga yoyib, ijodiy individuallik fazilatini yuzaga chiqaradi. Undagi alohidalik yozuvchi ijodining mustaqilligini, ayrimlik va umumiylik o'rtasidagi aloqani tashkil qiluvchi, ta'minlovchi va bir maqsadga biriktiruvchi qudratli kuchdirkim, bularning barchasi birikib, yozuvchi mahoratini takomil tomon yo'naltiradi"¹¹. Demak, ijodkorning mahorati uning individualligi va tabiiy (ilohiy) iste'dodga ega ekanligi bilan belgilanadi. Uning siyratida yashiringan ijodiy qiyofa bilan insoniy qiyofaning uyg'unligi adabiyotshunoslikning asosiy masalalaridan biri sanaladi.

XULOSA. Ijodkor dunyoqarashi va badiiy tafakkur tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-birini to'ldiradigan tushunchalar bo'lib, hissiy va aqliy idrok orqali dunyoni bilish, ko'rish, ifodalash kabi jarayonlarni obrazlar vositasida amalga oshiradi. Ijodkor shaxs butun dunyoni o'zining ratsional va irratsional tasavvurlariga bo'ysundirib, yangi bir olamni, o'z botinidagi individual borliqni

obrazlar va majozlar vositasida akslantiradi. Badiiy tafakkur ijtimoiy hayot, makon va zamon bilan bog'liq holda doimo yangilanishda, o'zgarishda bo'lishi ham nazarda tutiladi. Badiiy asar uchun aniq qolip joriy etish mumkin emasligi undagi tafakkur va ruh erkinligi bilan bog'liqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Выготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991. – С. 23,93.
2. Тўлаганова С. Ижодкор шахсияти ва бадий қаҳрамон муаммоси (Абдулла Қодирий ижоди мисолида). Филол. фан. д-ри (DSc) дисс. – Т., 2019. – Б. 19.
3. Мухаммаджонова Г. Мустақиллик даври ўзбек насида ижодкор инсон концепцияси. Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореф. – Фарғона, 2022. – Б. 18.
4. Тўраев Д. Ҳозирги ўзбек романларида бадий тафаккур ва маҳорат муаммоси (60-80 йиллар). Филол.фан. д-ри. дисс. –Т., 1994. – Б. 234.
5. Борген Ю. Ёзувчи бўлмоқ нима дегани? /Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида (Озод Шарафиддинов таржималари). – Т., 2010. – Б. 363.
6. Кехо J. G'ayriixtiyoriy ong mo'jizalari. – Т.: DAVR PRESS, 2021. – Б. 14.
7. Parandovskiy Y. So'z kimyosi. – Т.: Yangi asr avlodi, 2022. – Б. 145-146.
8. Умуров Ҳ. Адабиётшунослик назарияси. – Т.: А.Қодирий номидаги нашриёт, 2004. – Б. 64.
9. Sanatüzerinedüşünceler<https://www.hurriyet.com.tr/sanat-uzerine-dusunceler-227189>.

¹¹ Тўраев Д. Ҳозирги ўзбек романларида бадий тафаккур ва маҳорат муаммоси (60-80 йиллар): Филол.фан. д-ри. дисс. –Т., 1994. – Б. 234.